

Caalimaa piispa Henrikin surmavirressä

Piispa Henrikin surmavirren vanhinmaksi arvioitua tekstiä — luultavasti jo 1600-luvun jälkimmäiseltä puoliskolta periytyvää — säilytetään Upsalan yliopiston Palmस्कöldin kokoelmassa. Se alkaa seuraavasti:

Caswoi ennen caxi lasta
 Toinen caswoi caalimaassa¹
 Toinen Ruotzis yleni.
 Toinen Hämehen² Heimirichi
 Toinen Erichi Kuningas.

Keskiaikaisten lähteitten mukaan Henrik oli syntyisin *Angliasta* («Anglicus») tai *Britanniasta* («Britannicus»). Hän oli nähtävästi maanmiehensä Nicholas Breakspearin seurueeseen kuuluneita lähetyssaarnaajia, tämän sittemmin paaviksi nousseen kirkonmiehen käydessä virkamatkalla Skandinaviassa 1152—4. Henrikistä tuli pian sen jälkeen Upsalan piispa.

Surmavirren Palmस्कöldin tekstissä Henrikin sanotaan olleen kotoisin »kaalimaasta». Sana on askarruttanut tutkijoita aina Lönnrotista lähtien, eikä sitä ole vieläkään pystytty tyydyttävästi selittämään. Mitä syytä runon sepittäjällä oli käyttää Englannista nimitystä »kaalimaa»? Vai olisiko niin ettei hänen mielessään ollutkaan Englanti? Olisiko käsitys kirkkomme suojeluspyhimyksen syntymämaasta ehtinyt runon sepittämisaikaan mennessä hämärtyä jo siinä määrin, ettei *caalimaalla* tarkoitettukaan Englantia vaan jotain aivan muuta, mahdollisesti jopa suomalaista paikkakuntaa?

Varhaisemmista sanan ympärille kehitellyistä teorioista saa hyvän käsityksen Martti Haavion kiintoisasta monografiasta *Piispa Henrik ja Lalli*.³ Lönnrot⁴ johti *caalimaa*-sanana nimestä *Scotland* (> *Kotland* > *Kolland*). Julius Krohn⁵ ja myöhemmin Heikki Ojansuu⁶ ehdottivat etymologiaa *Gaelinmaa* > *Kaalimaa*, jolloin kysymykseen olisi tullut joko Wales, Irlanti tai Skotlanti. Tunnettu hagiografi, bollandisti Paul

¹ Ns. Heikkilä—Törnuddin tekstin B-versiossa, joka sekin on todennäköisesti peräisin jo 1600 ja 1700 -lukujen vaihteesta, vastaavat säkeet kuuluvat: *xi caswoj Ruotzin maalla. | Tojnen maalla wierahalla.*

² Runomitta osoittaa muodon *Hämehen* epäaidoksi. Heikkilä—Törnuddin tekstissä sen sijalla on *herra*. Martti Haavio (*Piispa Henrik ja Lalli: piispa Henrikin surmavirren historiaa*, Porvoo—Helsinki, 1948, s. 43) otaksuu muuntumisprosessia *herra* > *hemme* 'hempeä' > *Hämehen*, mikä tuntuu uskottavalta.

³ S. 45—9.

⁴ »Piispa Henrikin surmavirsi», *Suomi*, VI, 1856 (painettu 1857), 56.

⁵ *Kantelettaren tutkimuksia*, I, Helsinki, 1900, s. 130.

⁶ »Piispa Henrikin surmavirren historiaa», *Suomi*, 4. jaks. 19. osa (Helsinki, 1922), s. 64.

Grosjean⁷ osoitti teorian hataruuden. Irlantilaiset eivät Henrikin syntymän aikoihin kutsuneet itseään gaeleiksi, ja koska Henrik keskiaikaisten lähteitten mukaan oli *Anglicus*, hän ei juuri voinut olla walesilainenkaan eikä skotti, vaan oli melkoisen varmasti kotoisin Englannista.

Sanassa *caalimaa* on nähty myös variantti suomalaisesta paikannimestä, se kun Kaarle Soikkelista ja E. N. Setälästä lähtien on usein yhdistetty länsisuomalaiseen nimeen *Kalanti*.⁸ Uudemmat tutkijat ovat mielellään ottaneet lähtökohdakseen juuri tämän paikannimen. Haaviokin on taipuvainen hyväksymään sen, tosin vain varauksin.⁹ Kustaa Viikuna on *Kalanti*-teorian kannalla teoksessaan *Kainuu—Kvenland: missä ja mikä?*¹⁰, ja samoin on Pierre Naert tässä lehdessä äskettäin julkaisemassaan artikkelissa.¹¹

Kalanti-nimen ympärille rakennetut *caalimaa*-sanan selitykset ovat kieltämättä kekseliäitä ja mielikuvitusta kiehtovia. Niitten kantavuutta heikentävät kuitenkin lukuisat asteriskit ja niitten tueksi esitetyn paikannimiaineiston epätasaisuus ja niukkuus. Ne eivät myöskään sopeudu täysin luontevasti surmavirren alkusäkeitten ajatuskulkuun. Yritettäessä niveltää niitä siihen on käytetty apuna mm. vertailevaa säekritiikkiä, mutta nähdäkseni liian yksipuolisesti ja spekulatiivisesti. Tässä mielessä esitetyt paraleelit toisaalta surmavirren ja toisaalta eräitten alkusointuisten rakenteitten välillä Kalervon ja Untamon runoissa ovat nimittäin tulkittavissa useallakin eri tavalla.

Tyydyttävä selitys surmavirren *caalimaa*-sanalle on tuskin löydettävissä *Kalanti*-teorioista. Ojansuu, joka niitä ei hyväksynyt, perusteli kantaansa nähdäkseni varsin hyvin: »Soikkelin ja Setälän rinnastusta vanhaan *Kalandin* nimeen tuskin voi puoltaa, kun ottaa huomioon että ainoassa laajemmassa toisinnossa [hän tarkoittaa ns. Heikkilä—Törnuddin B-tekstiä, joka ei ole sanottavasti Palmsköldin tekstiä myöhäisempi] puhutaan Henrikin kotiseutua mainittaessa vieraasta maasta ('maalla vierahalla').»¹² On pidettävä mielessä sekin että keskiajan kirkollinen legendaperinne esitti Henrikin englantilaissyntyisenä, ja jos — kuten on todennäköistä — surmavirsi syntyi jo keskiajalla, sen tekijä on tuskin voinut olla tietämätön hänen syntyperästään. Tuntuisi luonnolliselta että ongelman ratkaisu löytyisi juuri tämän perintätiedon viitoittamasta suunnasta. Sitä mahdollisuutta ei ainakaan pitäisi jättää pois laskuista vain sillä perusteella, että sen tueksi esitetty *Gaelinmaa* > *Kaalimaa* teoria on osoittautunut paikkansa pitämättömäksi.

Tämän kirjoitukseni tarkoituksena on tuoda keskusteluun mukaan eräs *Heimskringlan* kohta, se kun valaisee mielestäni varsin kiintoisalla tavalla surmavirren kiistellyn sanan taustaa. Se näyttää jääneen huomaamatta aikaisemmilta tutkijoilta.

Islantilaisen Snorri Sturlusonin *Heimskringla*, sarja Norjan kuninkaitten elämä-

⁷ Kirjeessään Haaviole v. 1947 (ks. Haavio, s. 46—7).

⁸ Setälä, »Kullervo — Hamlet: ein sagenvergleichender Versuch, IV», *Finnisch-ugrische Forschungen*, X, 1910, 44—127. Setälän viittaus Soikkeliin, s. 78.

⁹ S. 49.

¹⁰ Helsinki, 1958, s. 86—8.

¹¹ »Kalanti—Kalix», *Virittäjä*, 1968, s. 159—62.

¹² Ylempänä main. art., s. 64.

kertoja, syntyi ehkä vuosien 1220—1230 paikkeilla. Keskeisimmän ja pisimmän osan siitä ottaa Olavi Haraldinpojan (Pyhän Olavin) elämäntarina. Mainitsemani *caalimaa*-sanana taustaa selvittävä kohta sisältyy juuri tähän teoksen osaan. Lainaansa sen kirjoitukseeni J. A. Hollon suomennoksesta.¹³ Episodin aiheena on valtakiista Olavi Haraldinpojan ja Knuut Suuren välillä.

Knuut Mahtava lähetti miehiä Englannista itään, Norjaan. Heidät oli varustettu matkalle komeasti, ja heillä oli mukanaan Englannin kuninkaan Knuutin sinetöity kirje. He saapuivat keväällä Norjan kuninkaan Olavi Haraldinpojan luo Tunsbergiin. Saatuaan kuulla Knuut Mahtavan lähettiläiden saapuneen kuningas Olavi suuttui siitä ja sanoi että Knuut ei suinkaan lähettänyt sinne miehiä asioissa, jotka voivat olla hyödyksi hänelle tai hänen miehilleen. Saatuaan sitten luvan puhutella häntä he tulivat kuninkaan luo, antoivat hänelle kuningas Knuutin kirjeen ja esittivät siihen liittyvän asian: »että kuningas Knuut katsoi itsellään olevan omistusoikeuden koko Norjaan ja huomautti siitä että tämä valtakunta oli ennen häntä kuulunut hänen esi-isilleen. Koska kuningas Knuut kuitenkin tahtoi tarjota rauhaa kaikille maille, hän ei halunnut viedä Norjaan sotajoukkoa, jos oli tarjolla jokin muu keino. Jos kuningas Olavi Haraldinpoika tahtoi olla Norjan kuninkaana, hänen oli lähdettävä kuningas Knuutin luo, otettava tältä maa läänitykseksi, tultava hänen palvelukseensa ja maksettava hänelle samat verot, jotka jaarlit olivat aikaisemmin suorittaneet.» Sitten lähettiläät antoivat kuningas Olaville kirjeen, jossa sanottiin aivan samaa. Kuningas Olavi vastasi: »Olen kuullut vanhojen tarinain kertovan että Tanskan kuningasta Gormia pidettiin pätevänä suurkuninkaana, mutta hän hallitsi silti vain Tanskaa. Myöhemmät Tanskan kuninkaat eivät kuitenkaan ole katzoneet tätä riittäväksi. On tultu niin pitkälle, että Knuut hallitsee Tanskaa ja Englantia ja on lisäksi pakottanut valtansa alle suuren osan Skotlantia. Ja nyt hän vaatii minulta sukuperintöäni. Hänen tulisi kuitenkin vihdoin oppia noudattamaan kohtuutta ahneudessaan. Vai aikooko hän yksin hallita kaikkia pohjoismaita tai aikooko hän yksin syödä kaiken Englannissa kasvavan kaalin? Sen hän jaksaa tehdä ennemmin kuin minä tulen tarjoamaan hänelle pääni tai mitenkään tunnustamaan häntä herrakseni. Viekää hänelle nyt nämä minun sanani: että minä tulen puolustamaan Norjaa kaikin keinoin niin kauan kuin minulle suodaan elonpäiviä ja etten aio maksaa valtakunnastani veroa kenellekään.» — — — Kuningas Knuutin lähettiläät lähtivät takaisin ja saivat hyvän tuulen purjehtiessaan meren taakse. Sitten he menivät kuningas Knuutin luo, kertoivat miten heidän tehtävänsä oli päättynyt ja mitä kuningas Olavi oli lopuksi heille sanonut. Kuningas Knuut vastasi: »Kuningas Olavi ei arvaa oikein, jos hän luulee että minä yksin syön kaiken kaalin Englannissa. Toivoisin hänen ennemmin havaitsevan ettei kylkiluutteni sisäpuolella ole pelkkää kaalia; sillä tämän jälkeen tulee jokaisesta kylkiluustani kylmiä neuvoja häntä vastaan.»¹⁴

¹³ Snorri, *Norjan kuningassaagaat*, Porvoo, 1960—61, s. 303—4.

¹⁴ Finnur Jónssonin tekstilaitoksessa (Snorri Sturluson, *Heimskringla: Noregs konunga sögur*, muuttamaton uusintapainos v:n 1911 laitoksesta, Oslo, 1966) kaalia koskevat tekstikohdat kuuluvat seuraavasti: — Olavin vastaus (K. 131, s. 309): »Kunna skyldi hann hóf at um siðir um ágirni sína, eða mun hann einn ætla at ráða fyrir öllum Norðrlöndum? eða mun hann einn ætla at eta kál alt á Englandi? . . . » — Knuutin vastaus (s. 310): Knútr konungr svarar: »eigi getr Óláfr konungr rétt, ef hann ætlar, at ek myna einn vilja eta kál alt á Englandi; ek munda vilja heldr, at hann fynni þat, at mér býr fleira innan rifja en kál eitt; þviat heðan skulu honum kóld ráð koma undan hverju rífi.»

Viittaus kaaliin Pyhän Olavin kärkevässä vastauksessa ja Knuutin reagointi siihen osoittavat tuon ajan skandinaavien Englanti-kuvaan sisältyneen tietoisuuden siitä että saarimaassa syötiin kaalia. Ei liene liioiteltua olettaa tuon vihanneskasvin osuuden olleen maan asukkaitten ravinnossa Skandinaviaan verrattuna niin huomattava että se herätti erityistä huomiota sinne tulleitten viikinkien keskuudessa, jopa siinä määrin että alettiin pitää kaalia englantilaisen ruokavalion luonteenomaisena osana.

Jos tällainen oletamus on oikea — ja on vaikeata mainitun tekstikohdan pohjalta päätyä muunkaanlaiseen käsitykseen — niin se merkitsee että muinaisten skandinaavien tietoisuudessa Englanti oli kaalinsyöjien maa, jonkinlainen »Suuri Kaalimaa».

Skandinaavien arvellaan itse asiassa oppineen kaalin käytön Englannissa. Norjalainen historian tutkija Alexander Bugge kirjoittaa: »Englantiin viikinkiaikana tulleet pohjoismaalaiset oppivat siellä syömään kaalia, etupäässä keitetynä ja lihan kanssa. Muinaisskand. *kál* 'kaali', joka esiintyy usein saagoissa, on nimittäin laina muinaisenglannista. Useista saagojen tekstikohdista ilmenee myös että esi-isämme oppivat tuntemaan kaalin juuri Englannissa . . . On ylipäänsä huomionarvoista miten usein sana *kál* esiintyy saagoissa sananlaskuissa ja vakiintuneissa sananparsissa. Tästä ei kuitenkaan pidä tehdä sellaista johtopäätöstä että esi-isämme olisivat viljelleet kaalia viikinkiajalla. Mutta he ovat varmaankin jo silloin tulleet tuntemaan sen ja ehkä alkaneet uudisasutuksillaan meren länsipuolella viljellä sitä.»¹⁵

Skandinaavisen »kaalimaa»-käsityksen heijastuminen keskiaikaisessa Lounais-Suomessa tuskin kaippaa selittämistä. Jos lähdemme siitä yleisestä ja todennäköisesti oikeasta käsityksestä että piispa Henrikin surmavirsi syntyi jo keskiajalla — Haavio saattaa hyvinkin olla oikeassa olettaessaan sen periytyvän jo ajalta jolloin Köyliö—Nousiainen perinne oli vielä tuore¹⁶ — on Olavi Haraldinpojan sanoista ilmenevän Englanti-kuvan ja surmavirren sananvalinnan välinen yhteys hyvin ymmärrettävissä. Syy miksi runon sepittäjä käytti *Englanti*-sanan asemesta sanaa *caalimaa* on tietenkin säkeen alkusoinnullinen rakenne, se kun edellyttää *ka*-alkuista nelitavuista sanaa.

Vaikka *Heimskringlasta* lainaamani kohta ei osoitakaan ehdottoman sitovasti surmavirren *caalimaan* tarkoittavan Englantia, se on nähdäkseni kuitenkin varsin konkreettinen ja painava todiste tämän käsityksen puolesta. Sen painavuutta lisää vielä että se kuvastaa meitä lähellä olevassa Skandinaviassa nimenomaan keskiaikana vallinnutta käsitystä Englannista, ja ennen kaikkea se on täysin sopusoinnussa sen kanssa mitä keskiaikana tiedettiin Henrikin syntyperästä.

¹⁵ *Vesterlandenes indflydelse paa Nordboernes og særlig Nordmændenes ydre kultur, levesæt og samfundsforhold i vikingetiden* (Videnskabs-Selskabets Skrifter, II: Historisk-filosofisk Klasse, 1904, No. 1), Christiania, 1905, s. 261. Bugge osoittaa samassa yhteydessä, että norjan *næpe* 'lanttu t. nauris' on sekkin laina muinaisenglannista. — Olen kiitollinen kollegalleni prof. Carl-Eric Thorsille siitä, että hän on kiinnittänyt huomioni Buggen teokseen; hän on myös ystävällisesti auttanut minua lainaamani *Heimskringlan* kohdan yksityiskohtien tulkinnessa.

¹⁶ S. 216—23.

The Word *Caalimaa* in a Medieval Finnish Poem on the Death of St. Henry

by TAUNO F. MUSTANOJA

There is an ancient Finnish poem in trochaic tetrameters on the death (c. 1156) of St. Henry, patron saint of medieval Finland. Originally composed in the Middle Ages, it has survived in late copies, the earliest dating from the second half of the seventeenth century. Henry was an English missionary who seems to have come to Sweden with Nicholas Breakspear (later Pope Adrian IV) and became Bishop of Upsala. He accompanied King Eric of Sweden on the latter's »crusade» to south-western Finland and was killed there by a peasant. Although the tradition of the Finnish medieval church clearly recognizes the English origin of St. Henry, in the poem he is said to have been born in *caalimaa*, i.e. 'land of cabbage' or 'cabbage garden'. There have been several attempts to clarify the background of this puzzling word and its connection with St. Henry. The (popular) etymology *caalimaa* < *Gaelimaa* 'land of the Gaels' has been shown to be wrong. Another explanation, that the word derives through popular etymology from *Kaland*, the medieval name of a district on the south-western coast of Finland, accepted by a number of recent scholars, also rests on

highly speculative evidence and fails to account in a satisfactory way for the saint's nationality.

In the present article attention is called to a passage in Snorri Sturluson's *Heimskringla*, a collection of lives of early Norwegian kings, probably composed between 1220 and 1230. In this passage Olaf, King of Norway (St. Olaf), quarrelling with Canute, King of Denmark and England, contemptuously asks Canute whether he intends to eat alone all the cabbage in England. The quibbling argument between the two kings suggests that the Scandinavians tended to regard England in those days as a country where cabbage was a staple of the diet, i.e., as a »land of cabbage». This picture of England was obviously known in south-western Finland, which had close contacts with the Scandinavian countries. This view, that England was a »land of cabbage», is probably the underlying reason for the use of the word *caalimaa* to denote the country where St. Henry was born. The immediate reason why the poet preferred not to use the word *Englanti* 'England' was, of course, that the alliterative structure of the line required a word beginning with *ka-* (*ca-*).